

גור אלרואי

תשוקת החלוצים או תשוקת הציונים?

בו עז נוימן, תשוקת החלוצים, תל-אביב: עם עובד והמכללה האקדמית ספיר, תשס"ט, 310 עמ'

תקופת העלייה השנייה וחלוציה זכו לעדנה היסטוריוגרפית. מאמרים, ספרים, זיכרונות, שירים וחיבורים רבים מספור נכתבו על החלוצים שהגיעו לארץ-ישראל בראשית המאה העשרים. קבוצה קטנה ואיכותית זו היא שהובילה – לפחות על פי הקו השולט בהיסטוריוגרפיה הציונית – את היישוב היהודי המתחדש לדרך חדשה, העמיקה באופן משמעותי את האחיזה ההתיישבותית בארץ ויצרה את התשתית לקליטתם של מאות אלפי העולים שהגיעו לארץ-ישראל בשנות העשרים והשלושים.

מיתוס העלייה השנייה התגבש בסוף שנות השלושים ובראשית שנות הארבעים של המאה הקודמת. בשנת 1937 יצא לאור 'קבץ השומר', ושומרים ותיקים כתבו בו לראשונה ובאופן מסודר את זיכרונותיהם ותיעדו את פעילותה המיתולוגית של האגודה.¹ זמן קצר לאחר מכן, בראשית שנות הארבעים, החלו בהכנות להוצאת 'ספר העלייה השנייה'.² ברל כצנלסון היה היוזם והדמות

המרכזית של מפעל ההנצחה, אך מותו בטרם עת, בשנת 1944, האט את פרסום הקובץ, והוא יצא לאור שלוש שנים לאחר מכן בעריכתה של ברכה חבס. בשנת 1942 פרסם משה ברסלבסקי את ספרו 'תנועת הפועלים הארץ-ישראלית: ציונים ומקורות'.³ היה זה חיבור שיצא לאור בחזות תלמודית: טקסט במרכז העמוד ופרשנות של הוגי תנועת העבודה מסביב לו. בשנת 1944 פרסם דוד קלעי את 'פנקס קטן: העלייה השנייה לשנת הארבעים', שגודלו היה כספר תהלים קטן וזיכור העובדים יכול היה לשאת אותו בכיס החולצה ולקרוא בו בשנת הפנאי.⁴ שנתיים לאחר מכן הרחיב המרכז לתרבות של ההסתדרות הכללית את 'פנקס קטן' והוציאו לאור כספר שכותרתו 'העלייה השנייה'.⁵ היו אלה שנות פריחה מאוחרת לתקופת העלייה השנייה ואנשיה. דמויות מרכזיות המזוהות עם עלייה זו נשאו בעול הנהגת היישוב, והיא נצרכה בתודעתם של רבים כתקופה מכוננת בתולדות היישוב.

ספרי שבח והלל אלו היו התשתית לשורה ארוכה של מחקרים בעלי אופי אקדמי שביקשו

1 קבץ השומר: תעודות וזכרונות ודברי הערכה כתובים בידי ותיקי 'השומר', תל-אביב תרצ"ז.

2 ב' חבס (עורכת), ספר העלייה השנייה, תל-אביב תש"ז.

3 מ' ברסלבסקי, תנועת הפועלים הארץ-ישראלית: ציונים ומקורות, עין-חרוד תש"ב.

4 ד' קלעי, פנקס קטן: העלייה השנייה לשנת הארבעים, תל-אביב תש"ד.

5 ד' קלעי, העלייה השנייה, תל-אביב תש"ו.

שצוינו לעיל נמנים בעיקרו של דבר עם קטגוריה זו. הקטגוריה הרעיונית-התרבותית שמה דגש על האידאולוגיה ככוח מניע של החלוצים בארץ-ישראל. בקורפוס זה נמצאים מחקרים שעסקו בתהליך ההתקשרות לארץ-ישראל כתהליך אידאולוגי בעיקרו, ואשר ראו בתהליך ההתקשרות החלוצית לארץ-ישראל מימוש של זיקות היסטוריות ודתיות. בהיסטוריוגרפיה זו כולל נוימן גם מחקרים שעסקו בתרבות החדשה שכוננו החלוצים בארץ-ישראל. ההצלחה והכישלון תוארו בדרך כלל במחקרים אלה כנגזרת של מימוש הרעיון בתקופת העלייה ולאחריה. למרות חלוקה זו נוימן טוען כי ההיסטוריוגרפיה של העליות החלוציות איננה שייכת באופן ברור אף לאחת משתי הקטגוריות, ולדבריו במחקר העליות בכל אחת מן הקטגוריות השתלבו בצורה כזו או אחרת הגישות השונות.

נוימן מבקש להציע בספרו פרשנות חדשה למעשה החלוצי ולצאת כנגד ההיסטוריוגרפיה הקיימת. תרומתו העיקרית היא הדגש על התשוקה החלוצית לארץ-ישראל. התשוקה הייתה לדבריו הכוח המניע העיקרי בעשייה החלוצית, ובלעדיה לא ניתן להבין את פועלם של החלוצים בחברה היישובית לפני מלחמת העולם הראשונה ואחריה. הוא מנסה להתחקות באמצעות כתבי החלוצים אחר יחסם האקסטטי אל אדמת ארץ-ישראל, אל הדומם והצומח שלה ואל נופיה ומרחביה. נוימן מבקש בעצם לומר שהחלוצים היו אטומים למסרים הגיוניים, אך היו בעלי מודעות פנימית עמוקה שהובילה אותם אל מחוזות נפשיים שלא היו מגיעים אליהם בהכרה מלאה. מסיבה זו לא ניתן להבין את פועלם בארץ-ישראל אם בוחנים אותו על פי שתי הקטגוריות שצוינו לעיל. הוא מנתק את עשייתם מההקשר ההיסטורי שבו חיו ופעלו, מתעלם מההסברים הפוליטיים, החברתיים-הכלכליים והאידאולוגיים המופיעים

לחזק את דימויה של העלייה השנייה בתור העלייה בולטת והמרכזית לארץ-ישראל. מחקרים של משה ברסלבסקי ('תנועת הפועלים הארץ-ישראלית קורות ומקורות'), צבי אבן-שושן ('תולדות תנועת הפועלים בארץ-ישראל'), יהודה סלוצקי ('מבוא לתולדות תנועת העבודה'), יוסף גורני ('מראש פינה ודגניה ועד דימונה: שיחות על מפעל הבנייה הציוני')⁶ ומחקרים רבים נוספים לא הותירו ספק כי תנועת הפועלים הארץ-ישראלית הייתה הקטר שהוביל את היישוב היהודי להישגים מרשימים שהביאו להקמתה של מדינת ישראל במאי 1948.

'תשוקת החלוצים' ממשיך את הקו הרשמי של בוני מיתוס העלייה השנייה והוא מבחינות רבות אותה הגברת בשינוי אדרת. נקודת המבט שלו על תקופת העלייה השנייה וחלוציה אמנם שונה, אך מסקנותיו זהות. כדי למקם את חיבורו ברצף ההיסטוריוגרפי נוימן מחלק את ההיסטוריוגרפיה היישובית לשתי קטגוריות: מטריאלית ורעיונית-תרבותית. ההיסטוריוגרפיה המטריאלית על פי נוימן התמקדה בעיקרה בקונפליקטים הפוליטיים והחברתיים-הכלכליים שהיו כרוכים בתהליך העלייה לארץ-ישראל. רוב רובם של המחקרים, הוא טוען, עסקו מטבע הדברים במנגנונים הפוליטיים והחברתיים-הכלכליים בתהליכי העלייה וההתיישבות בארץ-ישראל, וההצלחה או הכישלון של החלוצים נמדדו במחקרים אלה על פי מידת יכולתם ליצור סדר יום פוליטי או חברתי כזה או אחר. יש להניח שהחוקרים והמחקרים

6 מ' ברסלבסקי, תנועת הפועלים הארץ-ישראלית: קורות ומקורות, א-ד, תל-אביב תשט"ו-תשכ"ג; צ' אבן-שושן, תולדות תנועת הפועלים בארץ-ישראל, א-ג, תל-אביב תשט"ו-תשכ"ו; י' סלוצקי, מבוא לתולדות תנועת העבודה, תל-אביב תשל"ג; י' גורני, מראש פינה ודגניה ועד דימונה: שיחות על מפעל הבנייה הציוני (ספרית אוניברסיטה משודרת), תל-אביב תשמ"ג.

לארץ באה לעולם, לדעתי, רק בראשית המאה העשרים, דהיינו עם העלייה השנייה החלוצית' (עמ' 12). טענה זו איננה נכונה, בעייתית מאוד ומקוממת הן מבחינה עובדתית והן מבחינה היסטוריוגרפית. היא מלמדת כי נוימן אימץ ללא שום ביקורתיות את טענותיהם של חלוצי השנייה: 'אין בכוונתי להסביר את התשוקה החלוצית לארץ־ישראל. הניסיון להסבירה את סיבותיה ומקורותיה מצד אחד [...] ואת תכליותיה מצד שני [...] יחמיץ אותה. לפיכך במקום להסביר את תשוקת החלוצים לארץ־ישראל אבקש לתאר אותה. וכמי שמבקשים לתארה עלינו לעקוב אחריה – פשוטו כמשמעו. לשם כך נזדקק להתאזר בסבלנות ולהפגין אמפתיה רבה כלפיה. הביטוי הבולט ביותר של הסבלנות והאמפתיה הוא ריבוי הציטוטים מפי החלוצים' (עמ' 30–31). גם אם נקבל ללא שום ערעור ובאמפתיה גמורה

תדיר בהיסטוריוגרפיה, ומתמקד בתשוקתם, שנבעה מבערה פנימית מתמדת. בשפה קולחת, מרתקת ובהירה הוא מתאר את אהבתם למרחבי ארץ־ישראל ולנופיה, אהבה שנקנתה בנוזלי גופם: זיעה, דם ודמעות.

למרות רצונו של נוימן להוסיף נדבך לחקר החברה היישובית מסקנות הספר אינן שונות באופן מהותי מאלו המופיעות במחקריהם המוקדמים של ברסלבסקי, סלוצקי, אבן־שושן וגורני. ספרו ממשיך את הטענה המרכזית של מחקרי הבראשית של תקופת העלייה השנייה: החלוצים היו התמצית שבתמצית של החברה היישובית, 'הם שעיצבו את היישוב היהודי בארץ־ישראל ומכאן את המדינה בדרך, הם שקבעו את המסגרות השונות שלתוכן נוצק הקוד לכל מה שאנו מזהים כיום כציונות: אדמה עברית, עבודה עברית, שמירה עברית, שפה עברית ועוד'. החוויה הארץ־ישראלית, טוען נוימן, 'כפי שנחווה לאורך המאה העשרים או לפחות עד שנות השישים והשבעים של מאה זו [...] עוצבה במידה רבה על ידי החלוצים' (עמ' 19). קביעה שמרנית זו, שהייתה מתקבלת בברכה בשנות החמישים, בעייתית מאוד בשנות האלפיים. ההיסטוריוגרפיה היישובית עשתה מאז כברת דרך עצומה והראתה שהעשייה החלוצית בארץ־ישראל לא הייתה חזות הכול. במילותיו של נוימן אומר כי היישוב היהודי בארץ־ישראל עוצב לא רק על ידי החלוצים ותשוקתם, אלא גם באמצעות תשוקה ציונית של קבוצות רחבות באוכלוסייה הארץ־ישראלית שנעלמו דרך קבע – ולא במקרה – מההיסטוריוגרפיה היישובית.

נוימן כותב: 'בספר זה אני מבקש לחזור לרגע המכונן של התשוקה הציונית לארץ־ישראל, אל הרגע שבו קיבלה צורה ותוכן ממשיים. על אף שנהוג לציין את ראשית הציונות בעלייה הראשונה בראשית שנות השמונים של המאה התשע עשרה, הרי שהתשוקה הציונית הממשית

את זיכרונותיהם של אנשי העלייה השנייה, שנכתבו לעתים שנות דור לאחר בואם לארץ – ולדעתי אסור לנו לעשות כן⁷ – עדיין אין בכך כדי להוכיח כי התשוקה לארץ-ישראל, על פי הגדרתו של נוימן, לא הייתה קיימת לפני בואם של החלוצים לארץ-ישראל ולאחר מכן, וכי היא שמורה להם בלבד.

ב'ספר העלייה הראשונה', שיצא בשנת 1981, במלאות מאה שנה לעלייתם של מקימי המושבות, כתבו שמואל אטינגר וישראל ברטל כי 'לא שחק לה המזל לעלייה הראשונה. שלא כעליות שבאו אחריה לא הוציאה זו מתוכה אישים דגולים או מוסדות רבי השפעה, שהטביעו חותמם על תולדות היישוב בארץ ועל חיי האומה כולה'.⁸ עם זאת גם אם מנהיגי העלייה הראשונה לא עמדו בראש היישוב היהודי המתחדש ולא הובילו אותו להישגים מדיניים, לא נכון לטעון שלא הייתה להם – או לפחות לחלקם – תשוקה לארץ-ישראל, ושזו נולדה רק בראשית המאה העשרים. המעיין בכתביהם של משה סמילנסקי, זאב סמילנסקי, דוד סמילנסקי, זלמן דוד לבונטין, יוסף ויתקין, יהושע אייזנשטדט-ברזילי, אהרון אייזנברג, דוד יודילביץ, דוד לילין, דוד שו"ב, אליעזר וחמדה בן-יהודה, יצחק אפשטיין, גדליהו וילבושביץ, הלל יפה, ראובן לרר, אליהו קראוזה, נחמה פוחצ'בסקי, ישראל פיינברג, אפרים אהרנסון ועוד רבים רבים אחרים ימצא בהם תשוקה שאיננה נופלת מזו של החלוצים. נוימן למעשה מקבל את גרסתם החד-צדדית והאידאולוגית של חלוצי העלייה השנייה, שראו באיכרי העלייה הראשונה אוגנדיסטים – ואכן היו בקרבם גם כאלה – שאהבת ארץ-ישראל הייתה מהם והלאה. לו היה מעיין בזיכרונותיהם

– בקצת יותר אמפתיה – הוא ללא ספק היה מוצא תשוקה חלוצית דומה מאוד לזו של החלוצים. קשה להבין מדוע בחר נוימן להתעלם מאיכרי העלייה הראשונה ומתקופת בראשית בארץ-ישראל (1882-1903), ואין לכך הסבר בספר. הוא התעלם גם מקבוצות חברתיות אחרות ביישוב והתמקד – בדומה למשכתבי מיתוס העלייה השנייה והשלישית ול'שומרי החומה' של ההיסטוריוגרפיה הציונית – בחלוצים בלבד. בעייתיות זו בולטת מאוד למשל כאשר נוימן מציין כי דווקא איכר פתח-תקוואי הוא שקירב את החלוץ נטע הרפז אל ארץ-ישראל ואדמתה; הוא הרריך אותו בהרכבת עצי פרי ובטיפול בהם 'ונטע בו את הכרת הקשר האורגני שבין עם, שפה וארץ' (עמ' 194). אם כך היה הדבר אצל החלוץ הרפז, לא מן הנמנע שגם חלוצים אחרים עברו בעזרת האיכרים תהליך התקרבות דומה לארץ-ישראל.

הספר 'תשוקת החלוצים' הוא דוגמה נפלאה לטענה הנשמעת תכופות שאנחנו זוכרים בדרך כלל את מי שכותבים ובעיקר את מי ששקדו על הנצחת מפעלם ההיסטורי. האיכרים, שדיהם המיובלות היו כבולות למשק ולמטע, לא השאירו להיסטוריון די מקורות היסטוריים, כי היה עליהם לקטוף, לארות, לבצור, לרדות, למסוק, לגדוד ולעתים גם לחלוב את הפרות שלוש פעמים ביום. הם הקדישו את זמנם ומרצם לטיפוח המשק, סלדו מעסקנות מפלגתית, וידעו היטב כי הם תלויים בעצמם בלבד ואינם יכולים לסמוך על הגופים הציוניים המיישבים. כך נעלמה תשוקתם – הפרוזאית אולי – מספרו של נוימן כאילו לא הייתה. החלוצים, שזכו כמו עוף החול לעדנה היסטוריוגרפית בשנות הארבעים והחמישים, שבו

7 על הפער בין ספרות הזיכרונות לבין מקורות ראשוניים בני הזמן שאינן בהכרח מתעדים את החברה החלוצית, ראו למשל: ג' אלרואי, 'משרתי המושבה או רודנים גסי רוח? מאה שנה לאגודת "השומר" – פרספקטיבה

היסטורית', קתדרה, 133 (תשרי תש"ע), עמ' 77-104. 8 ש' אטינגר וי' ברטל, 'שורשי היישוב החדש בארץ ישראל', מ' אליאב (עורך), ספר העלייה הראשונה, ירושלים 1981, עמ' 1.

הבחין מבחינה סוציולוגית-אידאולוגית בין כלל העולים לארץ-ישראל בשנים 1904-1914 לבין חלוצי העלייה השנייה וכתב שהחלוצים היו מיעוט קטן ובלתי מייצג. החידוש העיקרי במחקרים האחרונים הוא הניסיון לשלב בסיפור הציוני-החלוצי קבוצות גדולות למדי שהשפעתן על היישוב וצביונו הייתה רבה. שילה עשתה זאת בדיונה באישה האזרחית בעלייה השנייה; ניני – בכתבו על הפרשה הכואבת של תימני כינרת, שתשוקתם לארץ-ישראל בכלל ולכינרת בפרט ודאי לא נפלה מזו של החלוצים; גליה השרוני – בעבודתה על התעשיינים הזעירים בתל-אביב בתקופת המנדט ועל מאבקם למען תוצרת הארץ; וממש לאחרונה עשתה זאת עינת הלוי-עטיא בעבודת הדוקטור שלה, שבה בחנה את המאבקים להשלטת השפה העברית בחברה היישובית.¹⁰ הלוי-עטיא הראתה למשל שרוב האנשים שפעלו בתחום השלטת השפה השתייכו דווקא לגוש האזרחי ביישוב ולא לתנועת העבודה, והם אשר קיבלו עליהם את תפקיד לוחמי העברית ומשליטיה.¹¹ תשוקתם לשפה העברית בוודאי לא נפלה מזו החלוצית ואף עלתה עליה בהרבה, וכדברי נוימן 'כשאנו מדברים עברית אנו מדברים את שפתם' (עמ' 19). כך אפשר לטעון גם כמה שנוגע ליזמה הפרטית, לתעשייה העברית ולרכישת הקרקעות בארץ-ישראל בראשית המאה העשרים. ספרו של נוימן נפתח בגילוי נאות. המחבר הוא היסטוריון ישראלי שהיה מעורב בסכסוך הדמים בין הישראלים לפלסטינים. באינתיפאדה

וקמו לתחייה בספרו של נוימן. על פי נוימן לפני בואם לארץ לא היה כאן דבר, והם הביאו עמם תשוקה שהחברה הישראלית ניזונה ממנה עד עצם היום הזה: 'כשאנחנו מדברים עברית אנו מדברים את שפתם. כשאנו אוהבים את ארץ-ישראל אנו אוהבים אותה במידה רבה דרך אהבתם. וגם שאנחנו מוכנים למות בשבילה אנו מתים במידה רבה את המוות היפה שהם מתו או למצער היו מוכנים למות למענה. תשוקת החלוצים לארץ-ישראל היא השכבה הארכיאולוגית של תשוקתנו אליה' (עמ' 19).

נוימן רואה במחקרים על היישוב היהודי המתחדש בארץ-ישראל שפורסמו בשנים האחרונות ניסיון לקעקע את דימויה החלוצי של העלייה השנייה. לטענה זו אין כל אחיזה במציאות, ואוחזים בה רק מי שמסרבים להבין שנוסף על החלוצים – ולא במקומם – היו קבוצות בעלות תשוקה לארץ-ישראל שאהבתן לארץ לא נפלה מזו החלוצית. על כן יש להצטער שנוימן לא מצא שכבות ארכאולוגיות נוספות של תשוקה לארץ-ישראל. מחקריו המגדירים של מרגלית שילה על נשות העלייה הראשונה והשנייה, ספרו של יהודה ניני על תימני כינרת, וספרי על האימיגרנטים, שהיגרו לארץ-ישראל ולא עלו לארץ,⁹ אינם מערעים את מיתוס העלייה השנייה. לא כל שכן הטענה הסטטיסטית שהחלוצים היו מיעוט קטן מכל המהגרים שעלו לארץ-ישראל. קביעה עובדתית זו היא ישנה נושנה, וכבר עמד על כך סלוצקי, שבספרו 'מבוא לתולדות תנועת העבודה'

(שם); ג' השרוני, 'שיניים תותבות, שוקולד ואטריות: התעשייה העברית בתל אביב בעשור הראשון למנדט, 1919-1929: היבטים חברתיים כלכליים', עבודת מוסמך, אוניברסיטת חיפה 2008; וראו גם: ע' הלוי-עטיא, 'המאבקים להשלטת השפה העברית בשנות המנדט בחברה העירונית והעירונית למחצה', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן תשס"ח.

11 הלוי-עטיא (שם), עמ' 346.

9 ראו למשל: מ' שילה, אתגר המגדר: נשים בעליות הראשונות, תל-אביב 2007; י' ניני, ההיית או חלמתי חלום: תימני כנרת – פרשת התישבותם ועקירתם, תרע"ב-תר"ץ – 1912-1930, תל-אביב תשנ"ז; ג' אלרואי, אימיגרנטים: ההגירה היהודית לארץ-ישראל בראשית המאה העשרים, ירושלים תשס"ד.

10 ראו: מ' שילה, 'לדמותה של האישה בעלייה השנייה: האזרחית', ישראל, 6 (סתיו תשס"ה), עמ' 83-105; ניני

הראשונה הוא השתתף כחייל ובשנייה כאזרח. ההסברים שניתנו עד כה לסכסוך הדמים הנורא ולאיבת שני הצדדים הלוחמים לא סיפקו אותנו, והוא ביקש לחזור לימי בראשית של היישוב היהודי בארץ-ישראל כדי להבין כיצד הגענו למעגל דמים שכזה. מעבר לבעיה המתודולוגית של חוקר המבקש להבין את ההווה באמצעות גילוי אמפתיה לזיכרונות החלוצים שנכתבו שנים ארוכות לאחר שבאו לארץ, מוטב היה לנוימן לבחון את טענתו בתחום רחב הרבה יותר ולא חד-ממדי. לזו היה בוחן את התשוקה הציונית לארץ-ישראל, שזו החלוצית הייתה פן אחד שלה, ייתכן שהיה מקבל תשובה מעמיקה ומבוססת יותר על שאלתו המטרידה.